

مسلمانان در گذشته از طب و بهداشت چه بهره‌ای داشته‌اند؟

کتاب استاد ملا عبداللہ احملمیان رحمہ اللہ
دکتری الہیات و معارف اسلامی از دانشگاه تهران

پیشرفت طبابت در قرن دوم هجری

بر پیشانی ساختمان زیبا و مجلل دانشگاه «پرینستون»^(۱) آمریکا، تصویر طبیعی باریش انبوه و عمامه عربی جلب توجه می‌کند و در پایین این تصویر با خط برجسته لاتین نوشته‌اند «زکریای رازی»^(۲). این طبیب دانشمند در قرن دوم هجری در شهر ری نزدیک تهران به دنیا آمد و بعد از فراغت از تحصیل علوم ادبی به مطالعه کتابهای علوم شیمی و فیزیک و طب پرداخت و برداشت، استنباط و یافته‌های علمی پیشینیان را پایه و اساس تحقیقات و برداشتهای خویش قرار داد و در تحقیق خواص شیمیایی اشیاء و پیشرفت طبابت به درجه‌ای رسید که برای اولین بار سنگ کلیه^(۳) و مثانه و عوارض این بیماری‌ها و راه علاج آنها و همچنین تفاوت بیماری ابله و سرخک را کشف نمود. همچنین الکل را کشف و با وسایلی درجات تب و حرارت بیماران را تعیین و کنترل می‌کرد. و هر روز حلقه درس و تعلیم او دایر بود و هرگاه بیماری یا بیمارانی به او مراجعه می‌کردند درس را تعطیل و با حضور شاگردان، به معالجه بیماران و شرح ویژگیهای این بیماری و درمان آن برای شاگردان می‌پرداخت و از بیماران مستمند نه تنها چیزی نمی‌گرفت بلکه با پولی که از بیماران توانمند می‌گرفت، مواد ترکیبی دارو و درمان آنها را نیز می‌خرید و به همین جهت وقتی که وفات کرد دارایی بسیار ناچیز و اندکی از خود باقی گذاشت. این طبیب دانشمند و شیمی دان بی نظیر در آن زمان، با وجود این همه اطلاعات و اکتشافات و ابتکارات اثری از غرور و خودخواهی در رفتار و گفتارش مشاهده نمی‌گردید و همان درسی را که خود از آیه «و ربک الاکرم الذی علم بالقلم» آموخته بود با این عبارت به شاگردان خویش پس می‌داد: «ای شاگردان من! بدانید که اگر یک انسان هزار سال زندگی کند و فقط متکی به مشاهدات و تجربیات خود باشد نمی‌تواند حتی از چند قاعده یک علم

بهره‌ای ببرد، بنابراین بر هر انسانی لازم است استنباط و برداشتهای پیشینیان را که در کتابها موجود هستند اساس و پایه تحقیقات و برداشتهای جدید خود قرار دهد^(۴) و همین تحقیقات و برداشتهای جدید را در کتابهای خود ضبط و ثبت و به نسل آینده منتقل گرداند.»

این طبیب دانشمند قبل از همه شاگردانش به این دستور عمل نمود و تحقیقات و استنباطهای خود را در علم شیمی در نوزده کتاب و تحقیقات و برداشتهای خود در طبابت را در دو بیست و بیست و نه کتاب و رساله ضبط و ثبت نمود و آنها را پایه و اساس تحقیقات دانشمندان نسل آینده قرار داد.

اکثر اطبای کشورهای غربی مسیحی هستند و انجیل را کتاب آسمانی می‌دانند و کتابی را نیز «انجیل طبی!»^(۵) نام نهاده‌اند؛ آیا می‌دانید نام این کتاب چیست و تألیف چه طبیب دانشمندی است؟ این کتاب «قانون» و تألیف ابوعلی سینا است که در قرن چهارم هجری ظهور کرد و به موازات مطالعه کتابهای منطق و حکمت نظری و عملی به مطالعه کتابهای طبی پرداخت و برداشت و استنباط گذشتگان را پایه و اساس تحقیقات و استنباطهای جدید خویش قرار داد و برای اولین بار «گردش خون»^(۶) را کشف و عمل جراحی را بر روی غده‌های عفونی انجام داد و درباره سرطان و عوامل پیدایش آن تحقیقاتی به عمل آورد و سرطان را^(۷) در اندامهای ظاهری و از راه جراحی معالجه نمود. علاوه بر امراض جسمی راه علاج بیماریهای روانی را نیز کشف نمود و در حالی که در علم طبابت شهره آفاق شده بود و سلاطین و پادشاهان جهت رفع بیماریها خطرناک به او مراجعه می‌کردند، تمام اطلاعات و برداشتهای و استنباطهای خود را در کتاب «قانون»^(۸) ضبط و ثبت نمود و آن را پایه و اساس تحقیقات نسل های آینده قرار داد. کتاب قانون - که به زبان عربی تسألیف شده؛ اخیراً دوست فاضل و گرانمایه ام

✓ يك قرن
قبل از ظهور
ابوعلی سینا،
در زمان
مقتدر
بالله (اواخر
قرن سوم
هجری) تنها
در بغداد
تعداد
هشتصد و
شصت طبیب
سرگرم کار
طبابت و
معالجه
بیماران
بودند

عبدالرحمن شرفکنندی «هه ژار» آن را به فارسی ترجمه کرده است - دایرة المعارفی طبی است که از ویژگیهای تمام اندامهای بدن انسان و بیماریهای آن و انواع دارو و روش های درمانی یکایک این بیماریها بحث کرده است، و اروپائیان حق دارند که آن را «انجیل طبی» نام نهاده اند.

تأسیس بیمارستانها در قرن سوم هجری

یک قرن قبل از ظهور ابوعلی سینا، در زمان مقتدر بالله (اواخر قرن سوم هجری) تنها در بغداد تعداد هشتصد و شصت طبیب^(۹) سرگرم کار طبابت و معالجه بیماران بودند که در بین آنها چند طبیب زن مسلمان متخصص بیماریهای زنانه و مامایی مشغول طبابت بودند. در تمام شهرها بیمارستانهای مردانه و زنانه با تمام تجهیزات و امکانات، اعم از داروخانه ها و وسایل جراحی و داروهای بیهوشی^(۱۰) و غذای مخصوص بیماران و لباس مخصوص اطباء و پرستاران و غیره، تأسیس گردید و برای شرایط اضطراری بیمارستانهای سیار^(۱۱) نیز ایجاد گردید. وضعیت کشورهای غربی در قرن سوم و چهارم هجری

در دوره ای که دانشمندان مسلمان در کشورهای شرقی در سایه تعلیمات و هدایت دین مبین اسلام «علم بالقلم، علم الانسان مالم يعلم» به این همه علوم و معارف دست یافته بودند^(۱۲) و فنون پزشکی و طب و بهداشت تا این درجه ارتقا یافته بود، آمریکا اساساً وجود نداشت، و کشورهای اروپایی نیز در دوران فتودالی و فتودالیسم و در جهل و بی سواد و ناآگاهی دست و پامی زدند و عموماً کشورهای فقیر و ناآگاهی بودند که بر اثر سوء تغذیه و عدم رعایت بهداشت و نظافت و وجود گودالهای حاوی آب راکد^(۱۳) و کثیف و اصطبل و طویله ها در جوار منازل در شهرها و روستاها، دچار انواع بیماریهای خطرناک می شدند، و به علت ناآگاهی از علل و عوامل بیماریها و بی اطلاعی از اثر درمان و راه معالجه آنها، در حالی از رعب و هراس و ترس و وسواس، به اماکن متبرکه و کلیساها پناه می بردند و پولی را به پیشوایان مذهبی می دادند که با دعا و مناجات بیماریها را شفا بخشند.

همچنین در دوره ای که دانشمندان مسلمان در شرق از علوم شیمی و فیزیک به درجه ای رسیده بودند که پماد دارای خاصیت آنتی بیوتیک، الکل، کاغذ نسوز و مرکب شب نما، پاندول ساعت فنری و قطب نما و قوانین انعکاس و انکسار نور را کشف کرده بودند و برای حل معادلات چند مجهولی به قوانین جبر و مقابله دست یافته بودند و در دانشگاهها و نظامیه ها طب، ریاضیات، مثلثات، تاریخ، کشاورزی و جغرافیا را تدریس می کردند و نقشه های جغرافیای سیاسی و طبیعی و اقتصادی کشورهای جهان را به طور دقیق و با تعیین عرض و طول جغرافیائی به وسیله ی صفحه های اسطرلاب^(۱۴) و تخته ریع رسم می نمودند و در جهانگردی و جامعه شناسی و روان شناسی به مقامهای والایی رسیده بودند و در رصدخانه های عظیم اوضاع ثوابت و سیارات را اعم از تعیین فواصل و سطح و حجم آنها ثبت کرده بودند، در همین دوره کشورهای اروپایی از آسمان، زمین، زمان و موجودات جز مشاهدات کودکانه و تصورات ساده لوحانه و عامیانه چیز دیگری نداشتند و از شنیدن نام این علوم و اختراعات دانشمندان مسلمان نیز می رمیدند و هنگامی که هارون الرشید یک ساعت بزرگ پاندول دار فنری^(۱۵) را به عنوان ارمغان برای شارلمانی پادشاه فرانسه فرستاد، و شاه فرانسه دستور داد، این ساعت را به عنوان یکی از اختراعات شگفت انگیز و افتخارآمیز مسلمانان، در وسط شهر پاریس آویزان کنند^(۱۶)، توده ناآگاه شهر پاریس به تحریک پیشوایان مذهبی علیه آویزان کردن این ساعت تظاهراتی بر پا کردند و شارلمانی رانچار نمودند که آن را پایین آورده و در خزانه دولتی منخفی نگهدارد، زیرا پیشوایان مذهبی گفته بودند: «این تیک تیک صدای شیطان است که در این جعبه جا گرفته است، او به بیرون کردن پدرمان از بهشت اکتفا نکرده، آمده ما را نیز در دنیا بدبخت نماید!»^(۱۷)

عواقب جنگهای صلیبی

و اتفاقاً همین بدبختی و جهل و وحشیگری موجب گردید که در قرنهای پنج و شش هجری توده های ناآگاه و از خود بیزار کشورهای اروپایی به تحریک

پیشوایان مذهبی توده‌های ناآگاه را در تمام شهرهای اروپا، علیه علم دوستان و دانش‌پژوهان شورانیدند و با استفاده از نیروهای نظامی حکومتها در تمام شهرها محکمه تفتیش عقاید «انگیزاسیون» را تشکیل دادند و جمع زیادی را به ناحق و به جرم اینکه پا را از گلیم خویش درازتر کرده و خارج از مفاهیم ساده انجیل و معلومات پیشوایان کلیسا مسائلی را استنباط کرده و در ایجاد این روشنایی سهمیم بوده‌اند، به خاک و خون کشیدند. اما همه این تهدیدها و رعب و هراس و کشتارها، نتوانست سیل خروشان علم دوستی و دانش‌پژوهی و ترقی‌خواهی مردمان شیفته تحقیقات علمی را مهار کند. و طولی نکشید که یک نهضت سراسری و همگانی در جهت هواداری از تحقیقات علمی و دانش‌پژوهی با سر دادن این شعار «دین و دانش با هم تفاوت دارند» آغاز گشته و کلیسا و پیشوایان کلیسا را کنار زدند و دوره حیات علمی «رنسانس» آغاز گردید. در این دوره با حالتی از شور و شغف و شیفتگی و در کمال آزادی مدارس، دانشگاهها و آزمایشگاههایی را تأسیس و تمام تحقیقات و تجربیات و دستاوردهای نسل‌های گذشته را پایه و اساس تحقیقات تازه و تجربیات و استنباطهای جدید خویش قرار دادند و بالا رفتن سطح تحقیقات و آزمایشها در طی قرن‌ها و به طور مضاعف و صعودی موجب پیدایش اکتشافات و صنایع و اختراعات محیرالعقول گردید.

بعد از اختراع میکروسکوپ و کشف میکروب و آنتی‌بیوتیک‌های جدید مبارزه با بیماریها را جانشین معالجه آنها در افراد قرار دادند و از راه واکسیناسیون و قرنطینه‌ها تمام بیماریهای واگیر را مانند آبله، وبا و مالاریا و غیره را قبل از بروز ریشه کن نمودند و بعد از کشف نیروی برق علاوه بر گوشی و فشارسنج و فرآورده‌های رادیولوژی از قبیل عکس رنگی و تجزیه خون و ادرار و غیره، مانیتوری را اختراع کردند که تمام اجزای داخلی بدن انسان را با شکل و رنگ مخصوص خود نشان می‌داد و طبیب معالج از مشاهده عینی آنها به آسانی نوع بیماری را تشخیص می‌داد و آن را معالجه می‌کرد و در بخش جراحی تا آنجا پیشرفت نمودند که تمام اندامهای بدن و حتی قلب و کلیه را

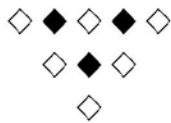
یک راهب و به بهانه نجات فلسطین - محل تولد عیسی علیه‌السلام - از چنگ مسلمانان، مانند مور و ملخ و به شکل سیل و طوفان به کشورهای اسلامی هجوم آوردند و به علت وجود تفرقه و اختلاف در بین مسلمین و عدم کارایی امرا و فرماندهان نظامی، توانستند طی جنگهای خونین فلسطین را اشغال کنند و مدت دو بیست سال در آنجا باقی ماندند. تا اینکه ابرمرد معروف کرد «صلاح‌الدین ایوبی» فرمانده نظامی ارتش مصر، طی جنگهای پی‌درپی و ابراز دل‌وریهای بی‌نظیر تمام نیروها را شکست داد و فلسطین و کشورهای اسلامی را از وجود آنها پاک نمود. دهها هزار سپاهی و هزاران نفر از افراد عادی که در حدود دو بیست سال و چند نسل در فلسطین و برخی از شهرهای شام به سر برده بودند و اکثر آزیان عربی و علوم و معارف مسلمانان را به خوبی آموخته بودند، به کشورهای اروپایی برگشتند، وقتی به صورت طلایع موبک با شکوه علم و دانش و بارقه‌های سحرگامی بیداری و پیشتازان نهضت‌های ترقی‌خواهی و به نام روشنفکری برگشته از شرق، در تمام کشورهای اروپایی پراکنده شدند، و در هر شهر و آبادی جمعی از جوانان هوشمند و شیفته آوازه شرق و ترقی‌خواهی به آنها پیوستند و در قرنهای اولیه به طور سری و محرمانه، و دور از چشم کلیسایان، جلسات سوادآموزی و تعلیم و تعلم و آزمایش علوم تجربی را تشکیل داده، و برداشت، استنباط و یافته‌های علمی دانشمندان شرق را پایه و اساس تحقیقات، برداشت‌ها و استنباطهای جدید خویش قرار می‌دادند و بعد از چند قرن و انتقال برداشتها و استنباطها به وسیله «قلم» و به صورت «مکتوب» از نسلی به نسل دیگر، ناگاه نخستین شعاع خورشید مشعشع علوم تجربی از پشت قرن‌ها تحقیق و استنباط فضای تاریک شهرهای اروپا را روشن نمود.

محکمه تفتیش عقاید «انگیزاسیون»

چون در پرتو همین نخستین شعاع علم و دانش، کلیساها به صورت تپه‌های انباشته از خرافات و کارگاه شستشوی مغزها و استثمار مردم محروم و زحمتکش، در جلو چشمها ظاهر گردیدند بلافاصله

□ وقتی به صورت طلایع موبک با شکوه علم و دانش و بارقه‌های سحرگامی بیداری و پیشتازان نهضت‌های ترقی‌خواهی و به نام روشنفکری برگشته از شرق، در تمام کشورهای اروپایی پراکنده شدند...

است، زیرا دین و دانش با یکدیگر متضادند و هرگز با هم سازگار نیستند! در حالی که جمع بی شماری از دانشمندان محقق و منصف کشورهای غربی، حتی از شنیدن جمله فوق هم خجالت می کشند و کاملاً احساس شرمندگی می کنند که نواده همان توده های ناآگاهی که در عصر شکوفایی طب و بهداشت و در دوران تأسیس بیمارستانهای ثابت و سیار در میان مسلمانان بر مبنای تعلیمات دین مبین اسلام، آنها در شهرهایی زندگی می کردند که بر اثر وجود گودالهای آب گندیده در همه محله ها و وجود اصطبل و طویله در جوار خانه ها به انواع بیماریها مبتلا گشته و برای چاره جویی در حالتی از رعب و هراس و ترس و وسواس به اماکن متبرکه و به کلیساها پناه می بردند و ارواح شریر جنی ها را از خود دور می کردند، و امروز نواده همین توده های ناآگاه، نواده های نجیب خالد بن یزید، جابر بن حیان، ابومنظور، زکریای رازی، ابوعلی سینا و مؤسسين هزاران بیمارستان مجهز سیار و ثابت را به بی اطلاعی از طب و بهداشت مستخره می کنند و دینی را که با تعلیمات خویش چنین نوابغ و کاشفان عالی مقامی را پرورش داد و چنین تحول عظیمی را در جهان طب و جراحی و بهداشت به وجود آورد علت عقب ماندگی مسلمانان معرفی می کنند.

پاورقی:

- ۱ و ۲ و ۳ و ۴- المسلمون و العلم الحديث ص: ۶۹-۶۵ و تاریخ تمدن ویل دورانت ج: ۷ ص: ۷۵۹ و تمدن اسلام و عرب ص: ۶۳۷.
- ۵ و ۶ و ۷ و ۸- المسلمون و العلم الحديث ص: ۶۹ تا ۷۴- میراث اسلام ص: ۱۱۶.
- ۹ و ۱۰ و ۱۱ المسلمون و العلم الحديث ص: ۶۴.
- ۱۲- فتوح العرب و كنوز الادب ص: ۲۶.
- ۱۳ و ۱۴- المسلمون و علم الحديث ص: ۶۳.
- ۱۵- میراث اسلام ص: ۲۹۳.
- ۱۶- تمدن اسلام و عرب ص: ۶۱۲.
- ۱۷ و ۱۸- تمدن اسلام و عرب به نقل از تمدن غرب ص: ۱۸۹.
- ۱۹- دایرة المعارف فرید و جدی.

عوض و پیوند می زنند و سنگ کلیه را با اشعه (لیزر) در جای خویش خرد می کنند. و در علوم فیزیک و شیمی تا آنجا پیشرفتند که موفق شدند نیروی الکتریسته، ماشین، رادیو، رادار، تلفن، تلویزیون، کامپیوتر، اینترنت، هواپیما و ماهواره و هزاران اختراعات شگفت انگیز را در دسترس بشر قرار دهند و جهان را به صورت دهکده ای با هم ارتباط دهند. در پیشرفت وسایل تحریر، «که در ابتدا کلموس و قلم نی بودند، تا آنجا پیشرفت نمودند که ماشین های غول پیکر چاپ را اختراع کردند که در چند دقیقه - و در این اواخر در چند ثانیه - صدها صفحه را چاپ می کند و دستگاههای رایانه ای را اختراع کردند که به کمک مغزهای الکترونیکی می تواند محاسباتی را که هزار نفر در مدت صد سال انجام می دادند در عرض چند دقیقه انجام دهد، و سرعت انجام این محاسبات روز به روز افزایش پیدا می کند. و کشورهای غربی - که بعداً آمریکا هم به آنها اضافه شد - از راه پیشرفت در این علوم - که پایه و اساس همه آنها را از مسلمانان دریافت کرده بودند - توانستند بر عموم کشورهای اسلامی سیطره سیاسی، اقتصادی و فرهنگی پیدا کنند، و در همان حالیکه سیاه رگهای قلب اقتصاد کشورهای نفت خیز اسلامی را از راه خشکی و دریا به کارخانه های خویش وصل کردند و با مکیدن خون ملتها چرخ کارخانه های عظیم خود را به حرکت درآوردند، و در مقابل بهای نفت، اسلحه های مخرب و ابزار و آلات جنگی را به آنها فروختند تا یکدیگر را به قتل برسانند و میراثهای اقتصادی آنها را در بین خویش تقسیم کنند، علاوه بر همه اینها، به اسارت فرهنگی ملت های مسلمان کمر بستند، و مستخره کنان مردمان مسلمان را به ناآگاهی از نظافت، طب، بهداشت و بی اطلاعی از علم و دانش و به خرافاتی بودن و خیال بافی متهم کردند و عجیبت اینکه کارتها و تراستها و شرکتهای چند ملیتی نفت آشام اروپا و آمریکا و استثمارگران رباخوار بین المللی که از علل و عوامل تحولات جهان اساساً بی خبرند در انتشار این جمله غلط و متناقض و متضادنامه تلاش خود را به کار می اندازند که: «علت عقب ماندگی ملتهای مسلمان، پابندی آنان به دین اسلام

دینی را که با تعلیمات خویش چنین نوابغ و کاشفان عالی مقامی را پرورش داد و چنین تحول عظیمی را در جهان طب و جراحی و بهداشت به وجود آورد علت عقب ماندگی مسلمانان معرفی می کنند.